

УДК 81'372.611

**УНІВЕРБАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ ЛЕКСИЧНИХ
ІННОВАЦІЙ (НА МАТЕРІАЛІ СЛОВНИКІВ
А. НЕЛЮБИ «ЛЕКСИКО-СЛОВОТВІРНІ ІННОВАЦІЇ»)**

І. М. Думчак

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української мови; 76018, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57;
тел. +380 (342) 59-60-08; e-mail: dumchak@ukr.net*

У статті універбацію розглядаємо як явище вторинної номінації. Об'єктом нашої розвідки є універби, зафіксовані в словниках за ред. А. Нелюби «Лексико-словотвірні інновації». Проаналізовано основні способи універбації, структуру похідних універбів, вказано на продуктивні суфікси. Визначено також найуживаніші лексико-семантичні групи універбів серед інноваційної лексики, висвітлено функції універбів.

***Ключові слова:** універбація, універб, способи універбації, інноваційна лексика.*

Універбація була і є активним словотворчим засобом поповнення лексичної скарбниці української мови. Процес універбації спрямований на створення однослівних синонімічних назв (здебільшого розмовного характеру) до аналітичних узуальних номінацій.

Термін “універбація” (від лат. unus – один, verbum – слово) в сучасному мовознавстві інтерпретується по-різному: як словотвірно-стилістичне явище, що представляє вторинну номінацію, напр.: *мінеральна вода – мінералка* [12; 14; 16; 17; 18]; як явище первинної номінації, коли творення будь-якого похідного пов'язують зі стягненням семантико-словотвірної перифрази, напр.: *школяр – той, хто вчиться в школі* [4; 13]; лише як «різновид суфіксального способу словотворення, при якому словосполучення за допомогою суфіксації згортається в слово: *записна книжка > записник*» [3]. Під універбацією ми вбачаємо словотвірний акт, у результаті якого декількаслівне найменування (здебільшого це стійке словосполучення) перетворюється в однослівний відповідник – універб. Таким чином, результатом універбації можуть бути і суфіксальні похідні (Маріїнський палац – *Маріїнка*), і еліптичні субстантиви (контрольна робота – *контрольна*), і деякі типи абревіатур (медична сестра – *медсестра*) та складних слів (Добрий день – *Добридень*) [2, с. 341-342; 16].

Об'єктом ж нашої розвідки є серія словників «Лексико-словотвірні інновації» за загальною редакцією А. Нелюби (5-11), зокрема увагу привертають універбізовані слова. Ставимо за мету з'ясувати структуру

аналізованих лексем, виявити найпродуктивніші словотворчі афікси, а також згрупувати універби в лексико-семантичні групи (ЛСГ).

Актуальність дослідження полягає в аналізі універбів серед інноваційної лексики, вивчення якої активізувалося в останні десятиліття. Вперше в українському мовознавстві досліджені універбаційні процеси на основі сучасного лексикону.

Активність творення і вживання універбів зумовлена найперше економією мовних зусиль та прагненням до експресивізації висловлювання. Принцип мовної економії в поєднанні з експресивними ознаками розмовного мовлення може стимулювати формування маркованих універбізованих слів, які безпосередньо залежать від контексту й консітуації. Важливими факторами створення універбів можуть стати спонтанність мовленнєвого акту, прагнення до експресивності висловлювання з використанням стилістично забарвлених словотворчих афіксів.

На основі проаналізованого матеріалу можна виокремити такі продуктивні способи універбації, як суфіксальна, нульсуфіксальна деривація та аббревіація.

Найчастіше для творення нових лексем використовується **суфіксальна універбація**. Найпродуктивнішим словотворчим афіксом виступає суфікс **-к(а)***: *аваківка* – мова Авакова, *Венеціанка* – Венеціанська комісія, *віденка* – віденська кав'ярня, *автономка* – автономне опалення, *культурка* – культурна сфера (галузь) (як стаття видатків у бюджеті), *мажоритарка* – мажоритарний округ, *Шевченківка* – Шевченківська премія, *соціалка* – соціальна допомога, *вечірка* – газета «Вечірній Київ», *спроценка* – спрощене оподаткування, *атомка* – атомна електростанція, *стоднівка* – сто днів, *інвалідка* – інвалідна машина (коляска), *екстремалка* – екстремальна жінка, *материнка* – материнська плата, *ширка* – широка коаліція, *Нобелівка* – Нобелівська премія, *Гонкурівка* – Гонкурівська премія, *об'єктивка* – об'єктивний матеріал, *обмінка* – обмінний пункт валюти, *Олександріївка* – Олександріївський театр, *Вуглегірка* – Вуглегірська ТЕС, *партизанка* – партизанські дії (сили, підрозділи), *сигналка* – сигнальний варіант видання, *колючка* – колючий дріт (назва колючого дроту, яким, здебільшого, обносять місця ув'язнення), *вишка* – вища ліга у футболі, *європка* – жителька Європи, *локалка* – локальна комп'ютерна мережа, *регулярка* – регулярний чемпіонат у хокейних змаганнях, *Ягеллонка* – Ягеллонський університет, *Слов'янка* – Слов'янська гімназія, *пропорційка* – пропорційна система виборів, *альтернативка* – альтернативна історія тощо. Разом із суфіксом **-к-а** може брати участь у творенні нового слова й суфікс **-ів-**, напр.: *сердючківка* –

* У зв'язку із такою продуктивністю суфікса **-к(а)** український мовознавець А. Нелюба пропонує виокремити дві великі групи: універби з формантом **-к(а)** й універби з іншими суфіксами (15, с. 236).

мова Сердючки, *тарапуньківка* – мова Тарапуньки, *б'ютівка* – представниця Б'Юту, *таксівка* – машина таксі, *кличківка* – мова Кличка.

Продуктивним є також суфікс **-ик (-ник)**: *цифровик* – цифровий фотоапарат, *конфліктник* – учасник конфлікту, *кримінальний злочинець*, *конституційник* – член Конституційного Суду України, *гуманітарник* – викладач гуманітарних дисциплін, *малобюджетник* – малобюджетний фільм, *надзвичайник* – працівник Міністерства надзвичайних ситуацій, *сольник* – сольний альбом, *стільниковик* – працівник мережі стільникового зв'язку, *страховик* – представник страхової компанії, *тіньовик* – особа, яка працює в тіньовому бізнесі, *тютюнник* – продавець тютюну, *закордонник* – співробітник Міністерства закордонних справ, *вільник* – спортсмен з вільної боротьби, *електронник* – виконавець електронної музики, *телевизійник* – телевізійний вистівник, *смачик* – смачна страва, *раллійник* – учасник раллі, *дебютник* – дебютний альбом, *маршрутник* – водій маршрутки, *народник* – член Народної партії, *опозиційник* – учасник опозиційного руху, *позашляховик* – позашляхова машина, *океанник* – учасник гурту «Океан Ельзи», *приватник* – учасник групи «Приват», *периферійник* – мешканець периферії, *сонячник* – сонячна електростанція.

Менш продуктивним є суфікс **-івець**: *інтерівець* – працівник телеканалу «Інтер», *пульсарівець* – гравець баскетбольної команди «Пульсари», *альфівець* – працівник спецпідрозділу «Альфа», *карпатівець* – гравець футбольного клубу «Карпати», *луценківець*, *ющенківець* – прихильник Луценка, Юценка, *виборчкомівець* – представник виборчкому, *штатівець* – представник США, *гринпісівець* – учасник чи прихильник міжнародної організації «Гринпіс».

Поодинокі похідні універби утворені за допомогою суфіксів:

-ець: *печерець* – 1) суддя Печерського суду; 2) житель Печерського району (м. Київ), *колорадець* – колорадський жук, *могилянець* – студент Києво-Могилянської академії, *верховноррадець* – депутат Верховної Ради;

-як: *пригодняк* – пригодницький фільм, *сушняк* – сухий закон, *парадняк* – парадний під'їзд, *цивільняк* – цивільний одяг;

-ач: *фірмач* – працівник фірми;

-юк: *попсюк* – виконавець попси;

-іст: *янучкіст* – прихильник Януковича.

Трапляються в словниках й нульсуфіксальні універби. Нульсуфіксальні деривати-універби створюються шляхом усічення мотивувальної основи прикметника, який виконує роль означення в стійкій складеній назві. Нульсуфіксальні похідні є продуктивними вторинними позначеннями здебільшого у професійно-розмовному мовленні. Напр.: *калаш* – автомат Калашникова, *кібер* – кібернетична машина, *компра* – компроментуючий матеріал, *мило* – мильна опера, *цивіл* – цивільна особа.

Невеликою кількістю представлені в словниках універбізовані аббревіатури. Універбізовані аббревіатури – це лексичні конденсати-іменники, що складаються із усічених основ (або ініціальних звуків чи букв), які входять у стійкі аналітичні назви. Утворення аббревіатур спрямоване на вживання більш коротких, порівняно з вихідними структурами, номінацій і є наслідком дії мовної економії. Аббревіація (спосіб словотвору, що об'єднує всі типи складноскорочених і скорочених утворень) характеризується: а) мимовільним (без врахування морфемного членування) усіченням основ, що входять у мотиваційне сполучення слів, останнє з яких може й не бути скорочене; б) єдиним наголосом; в) визначеною системою флексій у зв'язку з належністю аббревіатури до однієї з відмін іменника.

Однак не всі аббревіатури можна визнати універбами. Продуктом семантичної конденсації є лише ті утворення, які лексикалізувалися (тобто мають форму й відміну іменників і функціонують незалежно від складеної повної назви). Напр.: *Укроп* – український опір, *дитматика* (дитяча математика), *віртпризов* – віртуальний призов, *агітгроші* (агітаційні гроші), *Мінздох* – Міністерство доходів і зборів, *політневдаха* (політичний невдаха), *ремзона* – ремонтна зона, *літсайт* – літературний сайт, *алкосотня* – алкогольна сотня, *веломайдан* – велосипедний майдан, *головбанкір* – головний банкір, *кібервійсько* – кібернетичне військо, *політтушка* – політична “тушка”, *турпаломництво* – туристичне паломництво, *футболячка* – футбольна болячка, *Мінстець* – Міністерство Стеця (український політик), *Мінстецьполітики* – Міністерство інформаційної політики Стеця та ін.

Заслугують на увагу похідні-універби, утворені за допомогою аббревіації та суфіксації, напр.: *СНІДовик* – хворий на СНІД, *емвеесівець* – працівник органів МВС, *рунвірівець* – представник РУНВіри, *нунсівець* – представник виборчого блоку НУ-НС (Наша Україна – Народна самооборона), *емзеесник* – працівник МЗС, *ефемка* – радіопередача на радіохвилі ФМ (FM).

Універбізовані похідні можуть входити до таких лексико-семантичних груп:

1. Найбільшу ЛСГ утворюють універби – “назви осіб за професією, родом діяльності”: *б'ютівка*, *кримінальник*, *конституційник*, *гуманітарник*, *надзвичайник*, *стільниковик*, *страховик*, *тіньовик*, *тютюнник*, *закордонник*, *вільник*, *електронник*, *океанник*, *печерець*, *верховнорадець*, *альфівець*.

2. До ЛСГ “технічні назви і новітні технології” належать: *автономка*, *локалка*, *сонячник*, *атомка*, *материнка*, *електронка*.

3. До ЛСГ “назви навчальних, соціальних, культурних закладів, установ, будівель, фабрик та ін.” належать: *Кієво-Могилянка*, *віденка*, *Ягеллонка*, *обмінка*, *Олександріївка*, *Вуглегірка*, *Слов'янка*.

4. ЛСГ “позначення суспільних обставин, процесів” містить такі універби: *пропорційка, альтернативка, сердючківка, кличківка, аваківка, тарапуньківка*.

Порівнюючи кількісне наповнення універбами ЛСГ сучасної лексики та проведені нами раніше аналогічні дослідження всього пласту української мови [див. 1], можна відзначити те, що загалом у мові універби найповніше представлені в ЛСГ “назви продуктів харчування, напоїв”, “назви знарядь дії”, “локативні імена”, “назви рослин та продуктів їхньої переробки”, “назви транспортних засобів” тощо.

Аналізовані суфіксальні універби часто трапляються в художньому та публіцистичному текстах, де вони служать засобом мовної економії, експресивізують висловлювання, сприяють адекватності передачі мовленнєвих ситуацій, зацікавлюють читача. Пор.: *Чому Мінстецьполітики викликало таке несприйняття?* (назва статті) (Українська правда, 02.12.14) або *“Мінстець прийде – порядок наведе”* (назва статті) (ТелеКритика (сайт), 05.12.14); *Ми дивилися на студентів «Ягеллонки», котрі знайомили нас із тамтешніми історичними пам’ятками, серед яких об’єктивно переважали культові, як на інопланетян* (Україна молода (інтернетверсія), 36/14); *Тоді як атомні електростанції отримували за 1кВт близько 22 коп., “сонячники” розкошували з тарифом більши як 5 грн* (Дзеркало тижня (інтернетверсія), 24/14); “Тож не дивно, що для значної кількості українських геніїв-абітурієнтів нагадування про *«Києво-Могилянку»* викликає такі ж почуття, як органна меса у католиків” («Експрес», 23 березня 2008).

Універбація – це самобутній словотвірний процес, який властивий українській мові. Проаналізовані деривати-універби засвідчують активність цього процесу при творенні сучасної лексики. Словотворчими засобами універбів може виступати суфіксація, нульсуфіксальна деривація, абревіація. У публіцистичних та художніх текстах аналізовані лексеми сприяють мовній економії та експресивізації висловлювання.

Література

1. Думчак І. М. Універбація в українській мові: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 1998. – 18с.
2. Исаченко А. В. К вопросу о структурной типологии словарного состава славянских языков / А. В. Исаченко // *Slavia*. – 1958. – Roč.27. – Seš.3. – С. 334-352.
3. Клименко Н. Ф. Універбація // Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко [співголови], М. П. Зяблюк та ін. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2000. – С. 688.
4. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений: Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.

5. Лексико-словотвірні інновації (1983-2003): Словник / Заг. редакція А. Нелюби. – Харків, 2004. – 136 с.
6. Лексико-словотвірні інновації (2004-2006): Словник / Анатолій Нелюба, Сергій Нелюба / Заг. редакція А. Нелюби. – Харків: Майдан, 2007. – 144 с.
7. Лексико-словотвірні інновації (2007): Словник / К. Коротич, С. Лук'яненко, А. Нелюба та ін.; За ред. А. Нелюби. – Харків: ХІФТ, 2009. – 172 с.
8. Лексико-словотвірні інновації (2008-2009): Словник / Заг. редакція А. Нелюби. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2010. – 116 с.
9. Лексико-словотвірні інновації (2010-2011): Словник / Заг. редакція А. Нелюби. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2012. – 100 с.
10. Лексико-словотвірні інновації (2012-2013): Словник / Анатолій Нелюба, Євген Редько; [заг. ред. А. Нелюби]. – Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2014. – 172 с.
11. Лексико-словотвірні інновації (2014): Словник / Анатолій Нелюба, Євген Редько; [заг. ред. А. Нелюби]. – Харків: Харків. іст.-філол. т-во, 2015. – 219 с.
12. Лопатин В. В. Суффиксальная универбация и смежные явления в сфере образования новых слов / В. В. Лопатин // Новые слова и словаря новых слов. – Л.: Наука, 1978. – С. 72-80.
13. Мартынов В. В. Категории языка: Семиологический аспект / В. В. Мартынов. – М.: Наука, 1989. – 192с.
14. Нелюба А. М. Універбация як вторинний спосіб найменування реалій / А. М. Нелюба // Лінгвістичні дослідження. Збірник наукових праць. – Харків, 1992. – С. 67-71.
15. Нелюба А. Явища економії в словотвірній номінації української мови / Анатолій Нелюба. – Х., 2007. – 302 с.
16. Сидоренко О. М. Про поняття універбізації в сучасному слов'янському мовознавстві / О. М. Сидоренко // Мовознавство. – 1992. – №4. – С. 42-47.
17. Kaliszan J. Семантико-конденсационная универбация составных наименований в современном русском языке / J. Kaliszan. – Poznań, 1986. – 147s.
18. Szczepańska E. Uniwerbizacja w języku czeskim i polskim / E. Szczepańska. – Kraków, 1994. – 103 s.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 06.09.2016 р.
Рекомендовано до друку д.ф.н., професором **Грецуком В.В.***

**UNIVERBIZATION AS A MEANS OF FORMING LEXICAL
INNOVATIONS (BASED ON A. NELYUBA'S DICTIONARIES
«LEXICAL-WORD-BUILDING INNOVATIONS»)**

I. M. Dumchak

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;

Department of Ukrainian Language;

76018, Ivano-Frankivsk, Shevchenko Str., 57; ph. +380 (342) 59-60-08

In the article univerbization is examined as a phenomenon of the secondary nomination. The object of the research is univerbs fixed in the dictionaries «Lexical-word-building Innovations» (ed. A. Nelyuba). Basic methods of univerbization and the structure of derived univerbs are analyzed, productive suffixes are distinguished. The most useful lexical-semantic groups of univerbs of innovative vocabulary are determined and functions of univerbs are highlighted as well.

Key words: *univerbization, a univerb, methods of univerbization, innovative vocabulary.*